

TLO NASTANKA I PROTUBOGUMILSKA KOMPONENTA „ŠIBENSKE MOLITVE”?

Srećko M. DŽAJA

1. Zagonetka „Šibenske molitve“

Takozvana „Šibenska molitva“ (dalje skraćeno: ŠM) predstavlja jedan od malobrojnih sačuvanih primjeraka hrvatske srednjovjekovne religiozne lirike. Jezikoslovna i historijsko-sadržajna interpretacija toga teksta skopčana je sa znatnim teškoćama ne samo zato, što ime autora, pisara, vrijeme i tlo nastanka nisu nigdje navedeni, nego još više zbog toga, što sačuvani primjerak predstavlja svojevrsni paleografski „slučaj“.

Ovaj tekst pronašli su 1908. filolog Ivan Milčetić i tadašnji gvardijan franjevačkog konventualskog samostana u Šibeniku Joso Milošević u jednom od triju jednako uvezanih kodeksa spomenutog samostana. U kodeksu tekst nosi latinski naslov „Oratio pulcra et deuota ad beatam virginem Mariam“, a pronalazači ga objaviše 1911. pod imenom „Šibenska molitva“(1) i pod tim imenom je unišao u hrvatsku kulturnu povijest.

U popratnom dvočlanom komentaru Milošević se pozabavio materijalom na kojemu su spomenuti kodeksi ispisani i vanjskim svojstvima ŠM, da bi tim putem pokušao barem približno utvrditi historijski okvir nastanka i historijsko-teološko porijeklo sadržaja toga teksta(2).

Pri tom ispitivanju ustanovio je, da papir i način uveza kodeksa upućuju na 14. st. Daljnje uporište našao je u upadljivoj sličnosti između rukopisa kojim je ispisana ŠM

1) MILČETIĆ, IVAN (I.) i JOZO MILOŠEVIĆ (II.): Šibenska molitva (XIV. vijek), Starine JAZU 33 (1911) 572–592.

2) MILČETIĆ, 581–592.

(na jednom listu papira *recto* 31 red, *verso* 32 reda hrvatskim jezikom i latinskim pismom) i rukopisa jedne bilješke na latinskom jeziku Pavla Šibenčanina (*Paulus de Sibenico*) iz g. 1387. Na temelju ove okolnosti Milošević je zaključio da je sačuvani primjerak ŠM ispisao Pavao Šibenčanin 40-50 godina prije svoje datirane bilješke, dakle između 1347. i 1357. Povezavši na taj način Pavla Šibenčanina – o kojemu se još zna da je bio učitelj bogoslovlja u Šibeniku 1364., te kustos franjevačke kustodije u Zadru 1374. i 1387. – sa sačuvanim primjerkom ŠM, Milošević je dobio jedno uporište za utvrđivanje vremensko-prostornog okvira, u kojemu bi imala nastati ŠM.

Drugo uporište našao je u činjenici da dio arhivalija šibenskog samostana potječe iz bibrirskoga franjevačkog samostana. Samostan u Bribiru osnovan je 1319. i u 14. st. uživao je osobitu zaštitu i naklonost moćnih hrvatskih knezova Šubića. Nakon turskog osvojenja Skradina i Bribira 1523. pobjegoše bibrirski fratri s dijelom spisa i dragocjenosti u Šibenik, a bibrirski samostan i crkva biše porušeni (između 1523. i 1555.).

Tako je na temelju ovih podataka Milošević datirao sačuvani primjerak ŠM u polovicu 14. st., a kao tlo nastanka označio prostor između Bribira i Šibenika.

S obzirom na sadržaj ŠM Milošević se trudio da pronade odgovarajuće paralele u drugim jezicima, prije svega u latinskom. Nakon konzultacija tadašnjih najboljih poznavalaca ove vrste srednjovjekovne literature mogao je samo ustanoviti, da ŠM spada u tzv. „prelauretanske zazive“⁽³⁾, kakvi su u kasnom srednjem vijeku bili rasprostranjeni na latinskom i rjeđe na narodnim jezicima. Ali sličan predložak (na latinskom ili nekom drugom jeziku) nije mogao pronaći, pa je došao do pretpostavke, da ŠM nije prijevod, nego direktna tvorevina ili prijepis iz nekog starijeg hrvatskoga predloška.

U svojoj analizi sadržaja Milošević je u ŠM otkrio četveročlanu razdjelbu i uočio „neke nejasnosti i netočnosti dogmatičke“ (str. 585), ali ovu tvrdnju nije potkrijepio konkretnim primjerima.

Prvi dio ovoga zajedničkog priloga o ŠM⁽⁴⁾ obradio je Ivan Milčetić. Milčetić je tekst transliterirao i transkribirao u moderno hrvatsko (latiničko) pismo, proveo kratku paleografsku i jezičnu analizu i došao do slijedećih zaključaka:

Jezik i grafija ovoga dokumenta pripadaju 14. st. Jezik je *čista čakavština* bez talijanizama i crkvenoslavizama, što upućuje na primorsko zaleđe kao tlo nastanka.

Nadalje, budući ŠM u sebi ne sadrži nikakvih tragova narodnoga pjesništva, ona je prijevod ili prerada nekog latinskog predloška, jer je njezin autor, neki pop (glagoljaš) ili fratar, dobro znao latinski.

3) Predstupanj Lauretanskih litanija.

4) MILČETIĆ, 572–580.

Napokon, prema Milčetiću, ŠM bi imala biti najstariji sačuvani fragment hrvatske pismenosti u latinici, jer njezina komplicirana, vrlo nedosljedna i nerijetko pogrešna ortografija govori o naporu, „da /se/ prvi put nešto napiše na hrvatskom jeziku tim tuđim latinskim slovima“ (str. 578).

U tijeku daljnjih istraživanja, u kojima je ŠM najprije samo indirektno doticana, zatim kao poetski tekst probudila veće zanimanje, da bi konačno bila podvrgnuta temeljitim paleografskim i filološkim analizama, Milčetićeve i Miloševićeve postavke dijelom su korigirane, dijelom produbljene, ali čitava zagonetka nije još ni danas odgonetnuta.

Tako je Vinko Premuda 1928. ustanovio da je latinicom 1345. g. pisani *Red i zakon sestara dominikanki u Zadru* stariji od ŠM, pa otada ŠM važi samo kao hrvatski najstariji *poetski* tekst pisan latinicom(5).

Upadljivo pogrešna ortografija ŠM, te glase na latinskom jeziku, kojima je popraćen njezin tekst, utvrdili su mišljenje da pisar sačuvanog primjerka nije znao dobro hrvatski, pa prema tome on nije autor, nego je prepisivao iz predloška, čije pismo i jezik mu nisu bili potpuno bliski.

Na temelju toga F. Fancev došao je do teze o glagoljskom predlošku i šibenskom porijeklu (Šibenik kao jedan od glagoljskih centara)(6), dok je drugi, nešto mlađi stručni poznavalac hrvatske srednjovjekovne pismenosti, Vj. Štefanić nabacio hipotezu o bibriskome porijeklu(7), otkrio da jezik nije *čista čakavština*, nego „pretežno čakavsko-ikavski“ i da sadrži neke tragove staroslavenskog (r. 20: *našeje matere nevolnoje*; r. 22: *obsijanje salčenoje*).

U šezdesetim godinama našega stoljeća ŠM ulazi u antologije hrvatskoga pjesništva kao primjerak srednjovjekovne recitativne ritmičke proze(8). Time je potreba za temeljitim istraživanjem ovoga osebujnog fragmenta hrvatske literature postala još veća.

Ovo istraživanje slijedilo je koncem šezdesetih i u sedamdesetim godinama, a koncentriralo se – zbog nedostatka drugih podataka – na paleografsko i jezičko ispitivanje,

5) PREMUDA, VINKO: Najstariji datovani spomenik hrvatske gotice. Prilog grafici i historiji naše književnosti, Nastavni vjesnik, knj. 36 (1928) 81–97.

6) FANCEV, FRANJO: Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj književnosti hrvatske glagolske crkve, u knjizi: Dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 14 i 15 vijeka (=Djela JAZU, knj. 31 (1934) V.).

7) ŠTEFANIĆ, VJEKOSLAV i dr.: Hrvatska književnost srednjeg vijeka, u: Pet stoljeća hrvatske književnosti 1., Zagreb 1969, 374, usp. 52.

8) SLAMNIG, IVAN: Antologija hrvatske poezije od najstarijih zapisa do kraja XIX stoljeća, Zagreb 1960, 29–31; ŠTEFANIĆ, op. cit. 374–376; PAVLETIĆ, VLATKO: Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva od početaka do danas, Zagreb³ 1971, 8–9.

da bi se tim putem sinkronijski i dijakronijski točnije odredilo mjesto ovom dokumentu unutar hrvatskog jezičnog prostora.

Prva ispitivanja ove vrste poduzeo je Aleksandar Mladenović, a ubrzo iza njegovog rada slijedili su još temeljitiji prilozi Dragice Malić i Josipa Vončine(9).

2. Paleografsko odgonetanje

Dragica Malić je najprije u svojoj transliteraciji i transkripciji ŠM na više mjesta korigirala Milčetićevu i druge transliteracije, odnosno transkripcije(10).

Nadalje je pomoću komparativnog paleografskog materijala ustanovila da je ŠM – za razliku od ostale hrvatske pismenosti 14. st. u latiničkom pismu, koja nam je sačuvana u nešto starijoj tzv. gotičkoj minuskuli – napisana gotičkim kurzivnim pismom.

Postojale su dvije vrste gotičkog kurziva, i to poslovni kurziv, koji karakterizira površnost, grafijska nepreciznost i mnoge kratice iz praktičnih razloga, i *knjižni kurziv*, koji se odlikuje razmjerno lakšom čitljivošću, većom grafijskom preciznošću i jednostavnošću.

Kratko se osvrnuvši na neke grafijske specifičnosti ŠM, D. Malić uvrštava ovaj tekst u primjerke gotičkog knjižnog kurziva talijanskog tipa u 14. st.

Zatim, nakon što je razriješila kratice i osvrnula se na interpunkciju – koja je u tadašnjoj latinskoj pismenosti uopće bila oskudna i slabo izdiferencirana – analizira D. Malić podrobno grafijski sustav i ortografiju ŠM, te dolazi do slijedećih rezultata:

Pisar ŠM poslužio se grafijskim inventarom od 23 slova, i to: a b c c d e f g h i l m n o p q r s t u v w y. Ukupno šest slova ovoga inventara označavaju samo po jedan fonem: a d e m o r. Ostali fonemi tadašnjeg hrvatskog jezika izraženi su različito, nesustavno i nedosljedno složenim grupama slova. Osobito način pisanja konsonanta *v* pokazuje da se u ŠM radi o nesustavno provedenom pokušaju fonetskog pisanja jednog hrvatskog teksta latinicom, pri čemu su tu i tamo ostali tragovi etimološkoga načina pisanja (r. 6, 22: *obsigange*; r. 27, 30: *salostnih*).

Posljedica? Upadljivo nedosljedna i pogrešna ortografija.

9) MLADENVIĆ, ALEKSANDAR: O grafiji i jeziku „Šibenske molitve“, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu 12/1 (1969) 161–182; MALIĆ, DRAGICA: Šibenska molitva (filološka monografija), Rasprave Instituta za jezik JAZU, knj. 2 (1973) 81–190 (s bibliografijom); VONČINA, JOSIP: Zagonetka „Šibenske molitve“, Croatica. Prinosi proučavanju hrvatske književnosti, god. 6, sv. 6, Zagreb 1975, 7–38.

10) MALIĆ, 86–93.

Daljnji vrlo dosjetljivi korak u paleografskom odgonetanju ŠM učinio je u najnovije vrijeme Josip Vončina(11). On je usmjerio najveću pozornost prije svega na *grafijske specifičnosti*, koje je D. Malić zapazila, ali se njima nije posebno bavila. Ona je naime ustanovila da se pojedina slova osim u kurzivnom obliku ponekad – češće na početku, rjeđe u daljnjem tekstu – pojavljuju i u minuskulnom obliku(12).

Ova grafijska dvojnost u načinu pisanja malih slova, te upadljiva nedosljednost u pisanju velikih slova – na početku gotovo kaligrafski oblici, a što dalje, sve više kurzivni – naveli su Vončinu na zaključak da je pisar ŠM prepisivao iz predloška pisanog gotičkom knjižnom minuskulom (latinicom)(13).

Morfološke greške, npr. pisanje završetka u riječima –*iim* umjesto –*imi*, Vončina objašnjava postavkom da je pisar bio stranac, koji je vladao bolje hrvatskim leksikom negoli morfologijom.

Zbog toga, s jedne strane, i zbog predloška, koji nije bio pisan niti glagoljicom niti ćirilicom (odnosno zapadnom ćirilicom ili *bosančicom*), nego latinicom, mogao je pisar, prema Vončini, počinuti spomenute pogreške.

Jer gotička minuskula – usprkos svome kaligrafskom karakteru – nije uvijek lako čitljiv način pisanja. Npr. slova *i*, *u*, *n*, *m*, tu se ispisuju kombinacijama jedne jedine uspravne linije (tzv. *i*–*crte*). Jedanput napisana, uspravna linija označavala je *i*, dvaput *u* i *n*, triput *m*. Prema tome, pisar je *i*–*kombinacije* u ŠM ponekad morfološki pogrešno dešifrirao, odnosno *i*–linije pogrešno odbrojao.

Vončinin daljnji zaključak glasi: Sačuvana verzija ŠM (koju on kratko označava kao *lat 2*) prepisana je iz nesačuvanog (na temelju paleografske analize pretpostavljenog) predloška *lat 1*.

Slijedeće pitanje, koje je Vončina u vezi s tim postavio i na koje je po svoj prilici ne samo dosjetljivo, nego i ispravno odgovorio, glasi: Kakve je vrste bio predložak verzije *lat 1*, odnosno prapredložak verzije *lat 2* – glagoljski, ćirilički ili pak zapadno-ćirilički (*bosanički*)?

Odgovor na to pitanje bio bi moguć pod uvjetom da su pri transkripciji iz glagoljice, odnosno zapadne ćirilice (*bosančice*) u latinicu nastale pogreške i druga svojstva verzije *lat 1* ostavile traga i u verziji *lat 2* (sačuvanoj).

11) VONČINA, 21–32.

12) VONČINA, 21; MALIĆ, 95–96.

13) VONČINA, 23–25.

Vončinin pokušaj odgovora na ovo pitanje jest odgonetanje ovog prapredloška kao zapadno-ćirilичke verzije (*bos*) ŠM i isključivanje mogućnosti glagoljskog prapredloška u ovom slučaju. Nizom primjera Vončina uvjerljivo pokazuje, kako se transkriptor verzije *lat 1* nije mogao oteti zavodljivosti zapadno-ćirilичke grafije, pa je čitav niz slova pogrešno pretočio u latinicu, npr. zapadno-ćirilичko *ћ* (=ć i đ/ćakav. j.), koje se u poveljama ponekad susreće u obliku *h*, transliterirao je kao *h*, ili, u drugom slučaju, zapadno-ćirilичko *ѣ* (=u) kao latinično *o*, ili je pak zapadno-ćirilичka slova *И* (=i) i *Н* (=n), te *Ѡ* (=v) i *ѡ* (=k) jednostavno zamijenio(14). Pisar sačuvane verzije *lat 2* te je pogreške prenio u svoj prijepis.

Time je Vončina ŠM pomakao iz tipično glagoljske u zapadno-ćirilичku sredinu. Zapadno-ćirilичku ili bosansko-humsku pismenost 14. i 15. st., koja je bila raširena u srednjovjekovnoj Bosni i u susjednim dijelovima Južne Hrvatske, karakterizira težnja ka grafijskoj jednostavnosti i osobito snažna recepcija narodnog govora(15).

U svezi s tim postavlja se pitanje, u koji dijakronijski i sinkronijski prostor smještaju jezična obilježja ŠM? Ovaj aspekt problema temeljito je istražila D. Malić. To je srž njezinog priloga o ŠM(16).

3. Jezikoslovno smještanje

Nakon uvodne napomene, da poneke konstatacije o fonetskim realizacijama i fonološkim i morfološkim elementima u ŠM mogu imati samo aproksimativni karakter, i to zbog nedosljedne grafije i pogrešne ortografije, D. Malić ispituje vokalizam i konsonantizam ovoga teksta i dolazi do slijedećih rezultata:

ŠM pripada onoj razvojnoj fazi hrvatskog jezika, u kojoj se dogodila, kako u čakavskom tako i u štokavskom govoru, redukcija vokalnog sustava od jedanaest na pet vokala (i, e, a, o, u), uz napomenu, da sonantno *ɾ* i *ɻ* predstavljaju zasebno pitanje, kojemu stručnjaci još nisu našli jasnog odgovora. Prema tome ŠM dijakronijski spada u tzv. drugu, srednjohrvatsku periodu (12.–15. st.)(17).

Fonetska i fonološka zamjena starih poluvokala vokalom *a* svjedoči o potiskivanju glagoljske grafijske tradicije, s jedne strane, a s druge strane o recepciji narodnog govora, pa prema tome kronološki ukazuje na 14. st.

14) VONČINA, 27–32.

15) RAUKAR, TOMISLAV: O problemu bosančice u našoj historiografiji, u: *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura. Radovi sa simpozijuma. Izdanja Muzeja grada Zenice III.*, Zenica 1973, 103–144, cit. 119.

16) MALIĆ, 106–184.

17) O tome usp. BROZOVIĆ, DALIBOR: Dijalekatska slika hrvatskosrpskog jezičnog prostora, *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar*, 8. *Razdio lingvističko-filološki* 5 (1968/1969. 1969/1970) 5–30 + 7 karata; ISTI: Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja, Zagreb 1970, 85–118.

Nadalje, na temelju sporadične pojave mješovitih, ikavsko-ekavskih refleksa *i/e* na mjestu staroslavenskog *ě*, u ovom inače ikavsko-čakavskom tekstu, D. Malić zaključuje na pripadnost teksta srednjodalmatinskom čakavskom dijalektu (prostor između Senja i Splita) i zabacuje Mladenovićevu hipotezu(18) o eventualnoj sjeveročakavskoj ili možda južnočakavskoj provenijenciji.

Što se tiče konsonantizma, u ŠM je zastupljen cjelokupni konsonantski inventar čakavskog dijalekta. S druge strane, u njoj se ne nalazi nijedan fonem, koji bi bio netipičan za čakavštinu, ali se fonetske realizacije ne daju uvijek sa sigurnošću odrediti.

Dok fonološka analiza na vidjelo iznosi cijeli fonološki sustav, dotle su morfološke i sintaktičke kategorije oskudno zastupljene, jer se radi o jednom kratkom tekstu specifične svrhe i sadržajne strukture, pa se iz toga ne da rekonstruirati kompletna jezična slika niti na temelju ove sa sigurnošću zaključiti na tlo nastanka.

Analiza prisutnih kategorija ove vrste potvrđuje, da je ŠM oblikovana u mediju čakavskog narodnog govora. Ali jedan sintaktičko-leksikalni snažno zastupljeni elemenat izdiže ovaj tekst iznad jednostavne pučke sredine i ukazuje na literarni utjecaj. Radi se naime o glagolskim imenicama sa završetkom na *-je* (< *-ě je*), koje označavaju apstraktne pojmove i nisu karakteristične za tadašnji hrvatski narodni govor.

Na temelju zastupljenosti ovoga elementa, te stila i teološkog nivoa ŠM, D. Malić zaključuje da ovaj tekst usprkos snažne recepcije narodnog jezika nije pučki produkt, nego tvorevina jednog autora, koji se razumio u tadašnje crkveno pjesništvo i teologiju, i pita se, da li su gore spomenute glagolske imenice preuzete iz staroslavenskoga ili su satvorene prema odgovarajućem latinskom ili grčkom obrascu?

Autorica se odlučuje za hipotezu staroslavenskog porijekla ove jezične pojave u ŠM, iako samo jedan leksem ukazuje na direktno staroslavensko porijeklo, i to *uprošanje*, prema staroslavenskom glagolu *ν ε̅ prošati*.

Nasuprot ovom slučaju dvije druge slične pojave u ŠM govore u prilog tvorbi sintaktičko-leksikalnih elemenata prema latinskim (grčkim) obrascima, i to upotreba pridjeva i participā prezenta u funkciji imenica i posvojne zamjenice *tvoga* umjesto povratno-posvojne *svoga*. Latinski utjecaj u ovim slučajevima pokušava D. Malić isključiti napomenom da se pridjevne i participne imenice često susreću kod čakavskih pisaca 15. i 16. st., pa bi te pojave prema tome bile svojstvene i narodnom govoru u 14. st., a posvojna zamjenica umjesto povratno-posvojne predstavljala bi u ovom slučaju stilsku opoziciju, pa ne treba njezinu pojavu u ovom tekstu povezivati bezuvjetno s latinskim utjecajem.

18) Usp. MLADENVIĆ, 172.

U svakom slučaju autoričino opredjeljenje za takve alternative, odnosno hipoteze treba povezati s njezinom tendencijom povezivanja ŠM s jednim tadašnjim glagoljskim središtem. Ipak ona pokazuje veliku nesigurnost u zastupanju svoje hipoteze time što dopušta, da predložak pisara ŠM nije morao biti bezuvjetno glagoljski, nego je – za nju manje vjerojatno – mogao biti i *auditivan*(19).

Na taj način ona sama oslabljuje svoju tezu o glagoljskom središtu, konkretno Šibeniku, kao mjestu nastanka ŠM, pa Vončinino premještanje ovoga teksta u zapadno-ćiriličku sredinu, dakle u zaleđe srednjoločakavskog dijalekta, na temelju paleografske analize i drugih argumenata, koji će biti navedeni ovdje u daljnjem izlaganju, dobiva na plauzibilnosti.

4. Tlo nastanka iz sadržajne perspektive

S obzirom na sadržaj, Vončina formulira slijedeću tezu o prostoru u kojemu je nastala ŠM:

Izvorište ŠM (iz kojeg je možda tek u svojoj prvobitnoj, danas nepoznatoj verziji potekla) možemo tražiti u sredini koju je karakteriziralo ovo: franjevačka aktivnost, kult Marije, protubogumilski stav, nemirne prilike(20)

Zatim, polazeći od tematskog i stilskog kriterija, Vončina ponovno preuzima Miloševićevu četveročlanu razdjelbu, za razliku od D. Malić koja sa sintaktičkog stajališta govori o tročlanoj razdjelbi ŠM(21).

U prvom dijelu (r. 1–23) u o bliku zaziva ukrašava se Mariju metaforama iz nebeskog svijeta, u drugom dijelu (r. 24–37) slavi je se kao moćnu pomoćnicu i zaštitnicu protiv svakoga zla, dok treći (r. 38–51) i četvrti dio (r. 52–63) sadrži kristološke iskaze o Isusovu utjelovljenju i smrti, i to najprije u obliku pripovijedanja (r. 38–51), a onda u formi ispovijedanja (*Creda*) (r. 52–63).

Budući su poetska načela najpotpunije realizirana u prvom, nešto slabije u drugom, a gotovo nikako u trećem i četvrtom dijelu, Vončina dolazi do zaključka – opravdanog! – da ŠM predstavlja mozaiku sličan tekst, jednu redakciju, koju je neka spretna ruka sastavila iz različitih fragmenata, nadopunila i pretvorila u jednu logičku cjelinu.

Prema Vončininoj rekonstrukciji sačuvana verzija (=redakcija) ŠM prošla je kroz slijedeće razvojne stadije:

19) MALIĆ, 185.

20) VONČINA, 19; usp. 32.

21) MALIĆ, 153–156.

Od flagelanata(22) (čak šibenskih) podrijetlo vjerojatno vuku samo prva dva odsječka molitve (to i jesu laude u pravom smislu). Preneseni u franjevačke samostane pod okriljem Šubića (Skradin, Bribir), ti su odsječci nadopunjeni pojedinih stihovima u kojima se zrcali protuheretička (tj. protubogumilska) tendencija, a dodavanjem novih dvaju odsječaka postala je cjelina; ona je – radi efikasnije primjene u katoličkoj propagandi što je slijedila prodor Šubića u Bosnu – postojala u bosaničkoj verziji (verzija *bos*), načinjenoj u nekom od skriptorija tih feudalaca (tj. u njima najbližim franjevačkim samostanima – skradinskom ili bibriskom). Budući da su se Šubići služili dvama pismima – bosančicom i, osobito, latinicom – ŠM također je prepisana na latinicu, i to (jer je bila tekst što se imao izvoditi u crkvi, zajedno s pukom, ali „sa svećenikom kao 'začinjavcem'“)(23) svečanijim tipom latinice, tj. gotičkom minuskulom (verzija *lat 1*). Ne treba isključiti mogućnost da je svaka od tih verzija postojala i u više primjeraka; u izuzetno nepovoljnim povijesnim prilikama koje su slijedile kasnije, s turskom provalom, kada su razaranju bili podloženi i samostani gdje se ŠM komponirala, nije nikakvo čudo ako su prijepisi iščezli(24).

Ova privlačna rekonstrukcija sadrži u sebi kako argumentirane, tako i čisto hipotetičke, štoviše i neke odveć historizirajuće dijelove.

Dostatno utemeljenom izgleda mi Vončinina konstatacija – na temelju stilskih razliki – o slojevitosti sadržaja, kao i povezivanje sačuvane verzije ŠM sa zapadno-ćiriličkom pismenosti – na temelju paleografske analize.

Franjevački zahvat u sačuvani tekst Vončina dokazuje prvenstveno vanjskim argumentima, naime on taj zahvat izvodi iz povijesnog konteksta, u čije je opisivanje unio mnogo hipotetičnoga.

Ovdje ću pokušati taj franjevački zahvat potkrijepiti s nekoliko unutarnjih argumenata, koji su sadržani u samom tekstu, a izmakli su uvidu dosadašnjih interpretatora, odnosno nisu uočeni u cijelom svom opsegu.

Na franjevačku provenijenciju, prema mom uvjerenju, ukazuju glose na latinskom jeziku, te zaziv r. 21.

Glose u ŠM predstavljaju ili jednostavno tekstualno proširenje (r. 51, 63) ili teološko razjašnjavanje i preciziranje „nejasnosti i netočnosti dogmatičkih“ (Milošević) sa stajališta srednjovjekovnog stručnoteološkog svjetonazora.

22) Usp. STEFANIĆ, 374. – Op. S. Dž.

23) O pojmu **začinjavac**, koji je oskudno potvrđen u sačuvanim fragmentima hrvatske srednjovjekovne literature, još nemamo jasne predodžbe i mišljenja su u tome podijeljena. Ovdje je taj pojam upotrebljen u značenju **predmolitelj**. – Op. S. Dž.

24) VONČINA, 37.

U r. 40 sintagma *od Boga Oca* jednostavno je prevedena latinskim teološkim stručnim izrazom *id est a Patre*, da bi se odstranilo eventualno krivo razumijevanje.

Iskaz *V onoj blaženoj pulti bi laćan i žajan* (r. 49) protumaćen je jednom zgodom iz Isusova života: *id est sicut de samaritana p. ...*(25).

Srednjovjekovni religiozno-kozmoški pojmovi u sintagmi *v golbini paklenoj zdi* (r. 23) i *paklena vrata razbiti i svetih otac /.../ svitlim darom milosti tvoje prosvitliti* (r. 59–60) precizirani su glosama *id est in mundo presenti* (r. 23: zdi) i *id est sanctos patres* (r. 59) u smislu srednjovjekovnih teoloških predodžbi o *paklu, pretpaklu, limbus patrum i limbus puerorum*, kako ih je skolastika razradila(26).

Teško je zamisliti glagoljaša kao autora tih glosa formuliranih za ono vrijeme svježim teološkim pojmovima. Osim toga, zaziv *Gospoje, ti si svih*(27) *dari i milosti božjih potvrđenje* (r. 21) u sadržajnom kontekstu redaka 20 (*Gospoje, ti si našeje matere nevolnoje boliznivoga jimena priminenje*) i 22 (*Gospoje, ti si sidećih u tamnici prosvitlenje i obsijanje salćenoje*) djeluje kao umetnut i zbog emfatičnog veličanja Marije upućuje na franjevačku mariologiju, koja je tada doživjela zamah u franjevačkoj teološkoj školi(28).

Na koncu se treba osvrnuti na korak, koji je Vončina poduzeo, nakon što je dobio uporište u *zapadno-ćirilichkoj pismenosti*, franjevačkoj aktivnosti, te u koncertiranoj akciji knezova Šubića i franjevaca protiv heretika („bogumila“) u Bosni. Vončina je naime pokušao pronaći odjek zajedničkih akcija Šubića i franjevaca protiv bosanskih heretika u tekstu ŠM, tj. otkriti u njoj protubogumilsku komponentu.

5. Protubogumilska komponenta?

Nemirne crkvenopolitičke prilike našle su, prema Vončini, odjek u zazivu:

Gospoje, ti si našeje matere nevolnoje boliznivoga jimena priminenje (r. 20–21).

Vončina naime misli, da sintagma *našeje matere nevolnoje*, tj. naše nevoljne majke ti-pološki označava Crkvu ugroženu herezom u Bosni. Zatim navodi dva zaziva (r. 8–9), u kojima se Marija antitetički oslovljava kao čuvarica *vse vere karstjanske* i iskorijeniteljica (*potartanje*) *nevere karstjanske*, pri čemu brojčani pridjev *vse* u drugoj sintagmi

25) v. Iv 4, 5–7.

26) v. Herders Theologisches Taschenlexikon, sv. 4, Freiburg i. Br. 1972, 333.

27) Iz teoloških razloga smatram ispravnim Milčetićevo čitanje *svih*, a ne čitanje D. Malić *sih* (=ovih).

28) Usp. Herders Theol. Taschenlex., sv. 4, 383.

(*nevere karstjanske*) nedostaje, pa bi, prema Vončini, ta sintagma imala označavati bosanske *krstjane* (bogumile)(29).

Takvo tumačenje ovih zaziva je neprihvatljivo, odnosno odveć historizirajuće. Jer sintagma *našeje matere nevolnoje* ne može se odnositi na Crkvu, nego na Evu, kao prototip ženskog spola, kojoj Marija predstavlja spasonosnu antitezu(30).

Isto se tako sintagma *nevere karstjanske* semantički ne odnosi na bosanske krstjane (ili bogumile), nego na heretike uopće. Brojčani pridjev *vse* jest prijevod grčkog pridjeva *katholikos* (=katolički). U izvornom dogmatsko-teološkom smislu – tj. ne u konfesionalnom značenju, koje je nastalo tek s pojavom reformacije – katolicitet je bitno svojstvo i kriterij raspoznatljivosti prave Crkve, koja ima biti imuna od svake hereze, jer hereza – u usporedbi s pravom *univerzalnom* Crkvom – predstavlja *haire-sis*, izbor, *parcijalnost*, a nikako čitavu istinu(31). Prema tome, Vončina je interpretirao ove zazive u pogrešnom, odnosno suženom semantičkom kontekstu, naime iz skraćene perspektive jednog određenog vremena.

Ipak iz toga ne slijedi, da je u ŠM odsutan svaki protuheretički, pa i protubogumilski stav. Naprotiv, ovaj stav nije izražen samo u gore spomenutim zazivima, nego još više u dva zadnja, izrazito kristološko-protudoketistička dijela (r. 38–63). Ali ovo protuheretičko stajalište ne treba shvatiti kao direktnu aluziju na bosanske heretike, nego kao općevrijedeći bitni dio pravovjerne ispovijesti vjere, koja je starija od bosanske hereze. Drugim riječima: bosanska hereza zabacuje se u ŠM samo indirektno, tj. kao i bilo koja druga hereza uopće. U tom smislu, ŠM nije nikakav propagandni tekst *ad hoc*.

6. Zaključak

Dosadašnja istraživanja iznijela su na vidjelo slijedeće:

ŠM je po svom duhu i sadržaju zapadnjački srednjovjekovni paraliturgijski (pomoćni) tekst. Taj tekst nije prijevod niti direktna (lagana) prerada nekog predloška iz nekog drugog jezika. Njegova sadržajna, stilska i poetska struktura pokazuju, da je sastavljen u tijeku 14. st. iz više fragmenata. Sačuvana verzija predstavlja redakciju, u kojoj je prisutan i zahvat franjevačke teološke škole.

29) VONČINA, 17.

30) Usp. Herders Theol. Taschenlex., sv. 4, 378–398, posebno 378, 382, 392.

31) RAHNER, KARL i HERBERT VORGRIMLER: Kleines theologisches Wörterbuch, Freiburg i. Br. 3 1963, natuknice: Katholizität i Häresie.

Po svojim jezičnim svojstvima ŠM pripada kontinentalnom srednjočakavskom dijalektu, koji je u 14. st. bio rasprostranjen i na bosanskom tlu. (32)

Vrlo zanimljiva paleografska analiza J. Vončine povezuje ovaj tekst s tzv. zapadno-ćiriličkom pismošću, koja je cvjetala u srednjovjekovnoj Bosni i Humu (=Hercegovina), te u susjednim dijelovima Južne Hrvatske.

Glavna jezična značajka ove srednjovjekovne zapadno-ćiriličke pismenosti jest snažna recepcija narodnoga govora. A to je jedna od glavnih karakteristika i ŠM.

32) O tome usp. BROZOVIĆ, DALIBOR: O predmigracionom mozaiku hrvatsko-srpskih dijalekata na području SR Bosne i Hercegovine, u: Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura. Radovi sa simpozijuma. Izdanja Muzeja grada Zenice III., Zenica 1973, 81–88.

ZUSAMMENFASSUNG

Der lateinisch als *Oracio pulcra et deuota ad beatam virginem Mariam* betitelte Text wurde vom Philologen Ivan Milčetić und dem Franziskaner Joso Milošević 1908 in Šibenik entdeckt und 1911 als *Šibenska molitva* (Abk. ŠM = Šibeniker Gebet) veröffentlicht und kommentiert.

Als eines der wenigen erhaltenen Exemplare der kroatischen mittelalterlichen religiösen Lyrik rief dieser Text nicht nur das sprach – und literaturwissenschaftliche Interesse hervor, sondern fand auch in den Anthologien der kroatischen Dichtung als Beispiel der rhythmischen, rezitativen, nach dem Reim strebenden Prosa aus dem 14. Jh. Aufnahme.

Die gründliche Sprachanalyse dieses kroatischen *ältesten poetischen Textes in Lateinschrift* wurde Anfang der siebziger Jahre von Dragica Malić unternommen. Dieser folgte bald die einfallsreiche und überzeugende paläographische Analyse Josip Vončina's.

Der Autor des vorliegenden Beitrages fasst die Resultate dieser und anderer Analysen zusammen und unterzieht die ŠM einer Analyse vom historisch-theologischen Aspekt aus. Aufgrund der historisch-theologischen Kriterien verwirft er Vončina's These vom antibogumilischen Charakter der ŠM. Er zeigt, dass die antihäretische, nach Vončina's Auffassung die *antibogumilische* Haltung, nicht als eine direkte Anspielung an die bosnischen Häretiker („Krstjani“) zu verstehen ist, sondern als ein allgemeingültiger Bestandteil des rechtgläubigen Bekenntnisses, dessen Tradition älter als die bosnische Häresie ist.

Den heutigen Forschungsstand über die ŠM fasst der Autor folgendermassen zusammen:

Die ŠM ist ihrem Geist und Inhalt nach ein abendländischer mittelalterlicher paraliturgischer Text, der keine Übersetzung oder direkte (leichte) Umarbeitung einer bestimmten Vorlage aus einer anderen Sprache darstellt. Vielmehr lässt die inhaltliche, stilistische und poetische Struktur darauf schliessen, dass dieser Text aus mehreren Stücken im Laufe des 14. Jahrhunderts zusammengesetzt wurde und in seiner erhaltenen Version eine Redaktion darstellt. Vom sprachlichen Gesichtspunkt aus betrachtet, gehört die ŠM zum binnenländischen mittelčakavischen Dialekt, der sich im 14. Jh. auch auf dem bosnischen Boden ausbreitete. J. Vončina's Analyse verbindet diesen Text auch mit dem sog. west-kyrillischen Schrifttum (*bosančica*), das im mittelalterlichen Bosnien und Hum (= Herzegowina) und in den Nachbargebieten Dalmatiens florierte und dessen Hauptcharakteristik die starke Rezeption der Volkssprache war, was auch in der ŠM festgestellt werden konnte.

Die starke Rezeption der Volkssprache und einige theologische Merkmale weisen auf die franziskanische Provenienz der erhaltenen Version, bzw. Redaktion der ŠM hin.